

Història

Marian Vayreda, entre el carlisme i el catalanisme

Jordi Canal

Marian
Vayreda
(Olot, 1853-1903)

Un parell d'afirmacions s'estan convertint, en alguns cercles historiogràfics, en suposades «veritats». La primera és que el carlisme fou una mena de precatalanisme; la segona, que el pas d'alguns personatges des del carlisme al nacionalisme català era natural i lògic. Es tracta d'unes «veritats» no demostrades, però que a força de repetir-les volen ser convertides en veritats a seques. En veritats inqüestionables, al cap i a la fi. Alguns autors amenacen, fins i tot, amb l'excomunió patriòtica de tots aquells que no abracin aquests nous dogmes de fe. Ignoro si estem davant d'unes tesis «patriotes» i «resistents», però sí que puc mantenir que resulten, com a mínim, impugnables i discutibles historiogràficament. La simplicitat i l'ús de la història com a arma política no han estat mai bones fórmules per comprendre el passat. El fracàs del marxisme ens ho ha mostrat amb escreix.

Explicacions lineals massa fàcils

Les explicacions massa senzilles haurien d'induir-nos sempre a la desconfiança. Els fenòmens històrics es caracteritzen, precisament, per la complexitat. I la feina de l'historiador és intentar desentrellar i comunicar aquesta complexitat. La qual cosa no comporta necessàriament, ans tot el contrari, escriure textos incomprendibles. Fer saber, fer comprendre i fer sentir constitueixen les tres exigències que, aconseguides de forma equilibrada, caracteritzen, segons Krzysztof Pomian, l'obra d'història ideal.

Afirmar, doncs, que el carlisme de Marian Vayreda fou una mena de precatalanisme, com ell mateix va insinuar als *Records de la darrera carlinada* (1898) i molts autors han anat repetint amb posterioritat, i, també, assegurar que el pas de Marian Vayreda des del carlisme al catalanisme fou natural i lògic, com pretenen alguns estudiosos, no sembla gaire correcte. La temptació de construir explicacions lineals i fàcils determina aquestes dues asseveracions. Mentre que en la primera conflueixen la voluntat personal de coherència ideològica de Vayreda i la desesperada recerca de precedents «nacionals» a la qual s'han

lliurat alguns historiadors catalans, en la segona, en canvi, preval l'explicació simple i no problemàtica de la història. El fet cert que alguns antics carlins esdevinguessin, amb el temps, catalanistes o nacionalistes catalans no significa, però, ni que aquesta fos l'única opció possible, i que fos un pas natural com a conseqüència de suposades essències prenacionals, ni que, finalment, l'evolució fos recta i inexorable, exempta de dubtes o de retorns possibles. Tot plegat resulta incomprendible, a més a més, sense tenir en compte que les relacions entre carlistes i catalanistes, en especial en el tombant de segle, van ser sempre molt conflictives. Els fenòmens històrics, com ja he afirmat, acostumen a ser complexos. I, en concret, l'evolució i els passos de Marian Vayreda en el període de la Restauració ho varen ser. I força...

Si bé és cert que Marian Vayreda es presentava com a carlista en la dècada de 1870 i com a catalanista en la de 1890, això no ens allibera d'introduir unes quantes matisacions i fer-nos algunes preguntes. Les paraules escrites per ell mateix als *Records de la darrera carlinada*, tot comentant les raons de la seva afiliació al carlisme durant el Sexenni Democràtic, resulten molt

interessants: «Amb semblants disposicions, se comprèn que les doctrines proclamades per l'Aparisi i sa escola venien a omplir un buit de mon esperit, i la carta, programa de D. Carlos son germà, seguida del decret de restauració dels Furs havia d'aparèixer a mos ulls com lo verb de la nova idea. Era la doctrina regionalista que em seduïa. Encara que no la comprenia pas bé, portat per un intens amor a les coses de casa, pressentia la reconstitució de la nostra antiga nacionalitat i la resurrecció d'una federació espanyola com a única reparació de punyents injustícies i desastrosos errors polítics. Així concebia jo el carlisme, i així vaig acceptar-lo».

Aquestes frases, escrites a la fi de la centúria, tenien una profunda càrrega justificadora, ja que mostraven la coherència de la pròpia trajectòria: des d'un carlisme entès com a regionalisme a un regionalisme tradicionalista. L'evolució havia estat, però, en realitat, més accidentada. El procés que va portar Vayreda des de l'allistament en tropes del pretendent carlí a la guerra de 1872-76 fins a la fundació, a final dels anys vuitanta, del Centre Catalanista d'Olot, ha de ser emmarcat dins del desenvolupament de l'Escola d'Olot, un moviment que anava molt més enllà de l'àmbit pictòric. En els fonaments de l'Escola d'Olot —amb Josep Berga i Boix i els germans Joaquim i Marian Vayreda com a principals representants— hi havia una manera d'entendre el món i unes peculiars vies d'incidència sobre la realitat. La pintura n'era la clau de volta. De manera pràcticament indissociable, l'acompanyaven la literatura i els certàmens literaris, a banda d'altres manifestacions propagandísticoculturals. I formaven part de la construcció, així mateix, els tallers d'imatgeria religiosa —els *sants* d'Olot— o bé la participació des de la

L'escriptor es considerava un regionalista tradicionalista o un tradicionalista regionalista

fi de la dècada dels vuitanta en el moviment catalanista, amb els seus centres i periòdics. En conjunt, el projecte de l'Escola d'Olot intentava contrarestar, a nivell de l'imaginari quan ja no era possible fer-ho en la realitat —o era, com a mínim, difícil—, les contínues i fulgurants transformacions que enderrocaven un vell món idealitzat. L'òptica era clarament catòlica i tradicionalista —la qual cosa no significa que les formes emprades no poguessin ser modernes—. Es tractava, en definitiva, de recrear la Muntanya catalana per tal d'erigir-la en model tradicional per a una Catalunya en construcció. El vigatanisme, en tant que via literària d'accés al regionalisme, l'havia precedit, tot i que amb un major grau de desvinculació del carlisme.

Un catalanisme tradicionalista

El catalanisme —regionalisme català, que no nacionalisme— de Marian Vayreda i de bona part del grup olotí pot ser conceput, en general, com a tradicionalista. De fet, el mateix novel·lista es considerava un regionalista tradicionalista o un tradicionalista regionalista. Els anys que transcorregueren entre 1889 i 1894, és a dir, entre la campanya contra el Codi Civil i la mort de Joaquim Vayreda, foren els del màxim apogeu del regionalisme a la comarca d'Olot, estructurat a l'entorn del Centre Catalanista, el setmanari *L'Olotí* i els certàmens literaris anuals. Els catalanistes eren, com succeïa llavors a la major part de poblacions, pocs però ben situats. A partir de la meitat de la dècada, el Centre Catalanista va perdre pes i passà a convertir-se en una simple agrupació adherida a la Unió Catalanista. Joaquim Vayreda, el germà de Marià, presidí el centre fins a la seva mort, el 1894. També va ser ell qui va

La casa pairal dels Vayreda, a Olot.

participar, el 1892, com a vocal de la Junta permanent de la Unió Catalanista, en l'assemblea que va aprovar les *Bases de Manresa*. Els anys següents, a les Assemblees Catalanistes de Reus (1893) i Balaguer (1894), el representant olotí fou ja Marian Vayreda. El 1895 l'assemblea de la Unió Catalanista va tenir lloc a Olot. Resultà, però, un fracàs, tant per l'absència de molts delegats com per la indiferència de la població olotina.

L'eclosió del catalanisme havia animat un grup d'olotins a crear i a integrar-se en el Centre Catalanista, malgrat que entre ells es podien detectar algunes diferències ideològiques o estratègiques. El pas dels anys anà obrint, tanmateix, esclatxes cada volta més difícils de dissimular. Així, per exemple, quan personatges de fermes idees tradicionalistes com Marian Vayreda o Josep Berga van adonar-se que a l'interior del catalanisme s'estaven desenvolupant de forma oberta posicions que ells consideraven profundament perniciosos —el

possibilisme de determinats grups catalanistes conservadors o el republicanisme d'altres—, començaren tot seguit a marcar distàncies. A altres regionalistes d'arreu de Catalunya els passà el mateix. Marian Vayreda mai no va amagar que se sentia més proper als carlins que als federals. El partit carlí, apuntava, «és lo qui de més antic ha sostingut la idea regionalista»; va escriure també referint-se als regionalistes: «res tenim a veure amb els federals», ja que aquests «van al regionalisme pels camins del racionalisme i nosaltres hi anem per los de la tradició». Sense renunciar al regionalisme, tant Maryan Vayreda com Josep Berga i Boix s'aproparen de bell nou al partit carlista. Berga es va inscriure com a soci al Cercle Tradicionalista d'Olot, fundat el 1889, i va apropar-se als sectors liderats per Mn. Esteve Ferrer i el setmanari *El Deber*. Mentrestant, el 1895, Marian Vayreda, amb més vocació i ambició política, va acceptar càrrecs dins l'estructura del partit carlí —entrà a formar part

de la Junta Tradicionalista del districte d'Olot-, amb la voluntat de potenciar-ne el vessant regionalista. La decisió de Vayreda no passà desapercibuda. El mes de setembre d'aquell mateix any, l'alcalde olotí Ramon Torras, en polèmica amb Vayreda, el qualificava d'«aspirante a jefe del tradicionalismo o regionalismo (no tengo certeza a cual de las dos jefaturas aspira)». L'intent de Marian Vayreda, però, va fracassar. El 20 de març de 1896 presentà la dimissió com a integrant de la Junta. Els motius que va exposar per tal de justificar-la eren el trencament d'algunes condicions imposades per a la seva incorporació a la junta i l'anul·lació per part de la junta superior, sense donar explicacions, d'alguns acords presos en la de districte. Però no estalviava crítiques a les direccions carlistes gironina i catalana, tot acusant-les d'anar en contra dels «fonaments del programa regionalista que forma part integrant del programa tradicionalista» i d'utilitzar, així mateix, «procediments de marcat sabor liberal i autoritari». Vayreda es sentia ferit en la seva dignitat com a particular, com a membre d'una junta

i, per últim, com a tradicionalista regionalista.

Tot i alguna col·laboració puntual amb els carlistes, especialment en el terreny electoral, Marian Vayreda es mantingué a partir de 1896 en l'òrbita de la Unió Catalanista. El seu activisme, però, s'anà apagant lentament. Vayreda acabà assumint el paper de «prohom de la causa». De fet, el complex intent endegat per l'Escola d'Olot d'oferir un projecte de reconstrucció de Catalunya a partir de la Muntanya catalana, en tant que relíquiari de la catalanitat i de la tradició, no va assolir els seus propòsits. Alguns dels elements del projecte reeixiren, però no el conjunt. A principi del segle XX, l'empresa olotina va deixar d'actuar en un escenari on, finalment, es representava l'obra de la construcció de la Catalunya contemporània. Les emotives paraules de Marian Vayreda, en el discurs que pronuncià en els Jocs Florals del Canigó, el 1902, reflecteixen molt bé la seva situació: «Prou me n'he talaiat des d'allà dalt del magnífic despertar de tota la immensitat de la terra catalana que jau als nostres peus, deixondida pels cants

de vida nova que han rebruyit posant en commoció a tots los cors; mes, com contar-vos-ho com no siga amb la paraula rústega d'un muntanyenc que, com el pardal del teulat, sent, escolta i observa, però no canta». El muntanyenc Vayreda ja no «cantava». Només sentia, escoltava i observava. I, evidentment, escrivia. La majoria de les seves obres literàries daten dels darrers anys del segle XIX i de principi del segle XX. Una d'aquestes, *Sang nova* (1900), una novel·la de tesi en la qual es propugnava la confluència del tradicionalisme i la «sana» modernització, pot ser considerada el seu testament politicoideològic.

Del carlisme al regionalisme

El regionalisme tradicionalista de Marian Vayreda i el seu assaig de reconduir el carlisme cap a una via declarament regionalista no constituïren casos aïllats. No ho foren, en tot cas, a Catalunya, on personatges com Manuel Roger de Llúria o Joan Bardina mantingueren en el tombant de segle trajectòries comparables, per bé que no assimilables. Bardina, en con-

Vayreda va provar de reconduir el carlisme cap a una via declaradament regionalista

cret, tal com vaig mostrar en un article publicat a la revista *Recerques* el 1996, després d'uns anys de carlisme –i catalanisme– radical, va passar a convertir-se en un important pedagog i intel·lectual de la Lliga Regionalista. Però tampoc no foren casos aïllats si tenim en compte allò que estava passant en d'altres regions d'Espanya. Quatre noms propis permeten situar la trajectòria de Marian Vayreda en un marc molt més ampli i fer-la més comprensible. El primer és el de José M. de Pereda. Vayreda i Pereda compartien, d'entrada, una vinculació estreta amb l'activisme carlista, ja fos militar o polític, en un període de les seves vides, que coincidia amb l'etapa del Sexenni Democràtic, i una posterior relació més esporàdica. Més interessant resulta, però, constatar que mentre Marcelo, a la novel·la *Peñas arriba* de Pereda, maldava per inocular «sang pura» a la societat, el personatge vayredian de Ramon de Montbrió pretenia, al seu torn, regenerar el cos social amb l'aportació de «sang nova». El tradicionalisme, que integrava segons ells mateixos tant el vessant catòlic com el regionalista, la regeneració de la societat a partir dels nuclis muntanyencs i el paisatgisme agermanaven les propostes de Pereda i Vayreda. Les implicacions polítiques del regionalisme, tanmateix, els allunyaven una mica, ja que si bé resultaven evidents en Vayreda, no ho eren en Pereda.

Si el paral·lèlisme entre aquests dos personatges es fonamenta en el tradicionalisme regionalista i en l'ús de la novel·la com a vehicle d'expressió, el que podríem establir entre Marian Vayreda i Alfredo Brañas, en canvi, s'assentava en l'apropament cap a la fi de la centúria al partit carlista, després d'una notòria singladura en els anys precedents en el moviment regionalista. Brañas, que era un dels

Marian Vayreda

Records de la darrera carlinada

AVENÇ

Edició del 2003 –any Vayreda– sobre el llibre original de 1898.

representants més destacats al regionalisme gallec, protagonitzà una sobtada –a nivell de sorpresa que no pas de coherència– aproximació al carlisme, amb la publicació d'un parell d'articles a la darrereria de 1898 al diari *El Correo Español*. Els escrits «Laboremus» i «Organización del regionalismo» estaven dedicats al pretendent Carles VII. Malgrat que des del carlisme s'intentà capitalitzar al màxim aquest apropament, no fou mai una integració. Aquesta evolució ha de ser entesa en el marc del seu regionalisme tradicionalista, profundament antiliberal, que sempre l'havia caracteritzat. Les coincidències amb l'ideari carlista eren notables. Brañas reafirmà progressivament el component tradicionalista –la crisi del 98, en especial, provocà en aquest autor una certa efervescència espanyolista– davant el perill que suposava el creixement d'una «esquerra» regionalista. El regionalisme, segons Brañas i Vayreda, havia de ser tradicionalista.

Del carlisme al nacionalisme basc

El tercer nom, Daniel Irujo, és potser menys conegut. La seva defensa de Sabino Arana en els cèlebres processos de 1896 i 1902 el va situar en un primer pla de l'actualitat basca. Irujo, carlista per orígens familiars, s'apropà al nacionalisme basc en el tombant de segle, però va retornar al principi del nou-cents a l'òrbita carlina. Tanmateix, va resultar-li impossible de defensar les seves posicions nacionalistes des de dins del carlisme, tal com va comunicar el 1908 al dirigent Tirso de Olazábal en la carta en la qual anunciava la seva baixa i passava a declarar-se ja simplement nacionalista. Irujo afirmava que havia viscut en un error en considerar que el carlisme integrava les seves posicions foralistas. Malgrat els mites creats a l'entorn de la identificació entre foralisme i carlisme, actualment sabem que el foralisme fou sobretot de signe liberal al País Basc. Arturo Campión, finalment, a diferència dels altres personatges esmentats, va destacar sempre pel seu manifest anticarlisme. El navarrès Campión ens interessa aquí, però, ja que va portar a terme una maniobra semblant a la de Vayreda, tot i que en un nivell més elevat pel que fa a l'estructura partidista: intentar des de dins la transformació d'un partit polític en sentit regionalista. En aquesta ocasió es tractava del partit integrista, liderat per Ramón Nocedal. L'apropament a l'integrisme iniciat per Campión després de l'escissió de 1888 i el seu posterior alineament, que el menà al Congrés en representació d'aquesta agrupació, finiren abruptament el 1893 en el marc d'una gran polèmica amb Nocedal. En aquesta es barrejaren des de la delicada situació del partit en la política espanyola fins a l'intent de Campión de reconèixer la dinastia reg-

Primera i tercera edició dels segells de propaganda de la Unió Catalanista.

nant, tot sobresortint, però, el pols que els dos personatges mantenien des de feia mesos sobre la possibilitat de defensar posicions clarament regionalistes des de l'interior de l'integrisme. Un dels retrats de Noce-dal era que Campi3n no defensava prou els veritables ideals del partit. Un partit que, evidentment, tal com l'experiencia s'ocupà de mostrar, no era convertible en regionalista.

Els casos de Vayreda, Bardina, Pereda, Brañas, Campi3n i Irujo ens porten a fer, com a m3nim, tres breus consideracions. Primera: el suposat cam3 que menava del carlisme als regionalismes o als nacionalismes perif3rics era una via poc recta i en la qual les parades i el retorn enrere esdevien possibles. Existia a l'interior del regionalisme, en segon lloc, una clara desconfiança d'uns sectors respecte d'altres, malgrat la creaci3 d'una mena de miratge harmoni3s. Per 3ltim, la realitat desmenteix sovint els r3gids compartiments que s'estableixen entre les diverses opcions pol3tiques i ideol3giques en joc. A la fi del segle XIX

s'havia format un espai d'intersecci3 entre els moviments carl3 i catalanista, que complicava d'all3 m3s les relacions entre uns i altres. El cas de Marian Vayreda 3s incomprensible si no es pren en consideraci3 aquest detall. El catalanisme no es va instal·lar al costat de les tradicions pol3tiques i de les formacions de l'arc pol3tic catal3 preexistents, sin3 que les va tallar transversalment. D'aqu3 la g3nesi d'espais d'intersecci3 pol3tica. Per aquesta ra3, en el cas del carlisme, no sobtaven a l'3poca denominacions com tradicionalisme regionalista, regionalisme tradicionalista o carlisme catalanista. Conservadors, liberals, integristes, republicans o anarquistes admetien consideracions an3logues. La construcci3 del catalanisme pol3tic es va fer en pugna i en compet3ncia amb tots aquests espais. La lluita entre carlisme i catalanisme era, per tant, inevitable i la confrontaci3 s'enduria amb la proximitat. La pugna s'estenia tamb3 al corpus ideol3gic. El carlisme, per exemple, q3estionava l'originalitat doctrinal del catalanisme i hi contraposava el

seu propi passat suposadament regionalista, amb el foralisme com a emblema. Malgrat la insist3ncia dels carlins, tot al llarg de la d3cada dels noranta, en el seu regionalisme, la vaguetat, l'ambigüitat i la timidesa dels plantejaments eren patents.

Una realitat polièdrica

Marian Vayreda, entre el carlisme i el catalanisme: en aquest t3tol he volgut concentrar alguns elements que considero fonamentals a l'hora de comprendre la traject3ria de l'autor de *La punyalada*. Marian Vayreda fou carl3, tot lluitant en els ex3rcits de Don Carlos i fent pol3tica en el si del partit carlista; Marian Vayreda fou catalanista, tot participant activament en el Centre Catalanista d'Olot i en la Unió Catalanista. El cam3 suposadament natural des del carlisme al catalanisme no ens apareix enlloc. L'inventat caràcter precatalanista del carlisme, tampoc. Marian Vayreda es considerava un regionalista tradicionalista o un tradicionalista regionalista, s3ntesi de carlisme i catalanisme. Ni les seves evolucions ni la seva identitat eren, des del seu punt de vista, contradict3ries. Per quina ra3 ens hauriem de conformar avui amb una explicaci3 simple i allunyada de la polièdrica realitat d'aquesta traject3ria rica i complexa? Deixem, en aquest cas com en tants d'altres, que els adoradors de les «veritats» inq3estionables segueixin alimentant el foc de la seva religió. Els historiadors, mentrestant, hauriem de continuar la nostra tasca modesta i específica de fer saber, fer comprendre i fer sentir el passat.

Jordi Canal. *École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris.*

Aquest text 3s el de la confer3ncia pronunciada per l'autor al Museu Comarcal de la Garrotxa, Olot, el 10 d'octubre de 2003.